

تورک یوردی

تورک اومباقلری مرکز لهیئتی طرفندره نشر اولونور

جلد ۴

کانون اول ۱۹۲۶

نومرو ۲۴

توركلارك شئوفى

قرىمده

« قارا صو » آثار عتيقه سى — قريمده آق سجد شهرنده انتشار ايدن « ايلرى » مجموعه سنك ۵ نومروسنده رسام حسين بادانلى مذكور سرلوحه ايله برمقاله يازارق قريمك قديم ومهم مركزلرندن اولان « قارا صو بازار » شهرنده بولنان آثار عتيقه دائر مفيد معلومات ويرييور. مقاله صاحبنك ديديكنه كوره ، بوشهر اسكى زمانلرده تخميناً ۱۷ نجى عصر ك اورنالرنده قريم خانلنك اقتصادى ومدنى حياتنده مهم برموقع طوتويوردى ، قريمك چول قسمى اقتصادجه بوشهره باغلى اولدينى كى سياسى جهندن ده اك نفوذلى دره بلكلك مركزى وقريمده اسلام دينى و اخلاقياتنك نشر وتعليم محلى ايدى . ۱۸ نجى عصر ك ابتدالرنده ايكنجى ميكلى كراى خانك امريله بورايه قونيه دن كان شيخلر طرفندن برتصوف « تكيه سى » قورولمشدى . تاريخ وصنعت جهندن قيمتدار اولان بومؤسسەنك « خان جامى تكيه سى » آديله معروف بناسى زمانمزه دكين محافظه ايدلمشدر . ديوارلرى قابارتمه نقشلر و يازيلر ايله تزئين ايديلن بوبناسنك ايچرىسى تدقيق ايديلنجه خانلر حكومتنك بوتكيه يه آريجه براهتام ايله مش اولدينى آكلاشيليور . بوبنا شهر ك جنوب شرقى قسمنده « خان جامى محله سى » تسميه ايديلن محله ده يوكسك تپه اوزرينه قورولمشدر كه اونى چفت شرفه لى مناره سيله طانيق بك قولايذر . طرز معماريسى وزمانمزه قادار ايجه محافظه ايديلن داخلى تزئيناتى ايله بوجامع ، ۱۸ نجى عصر ك ابتدالرنده كى مسلمان معماريسنك اك مشهور برآبدەسى صاييلمغه سزادر .

لكن مع التأسف بوجامع بناسى شيمدى ييقلماق تهلکه سنه معروضدر. طاوانى آققده واساسلى تعميره احتياج عرض ايتمکده در.

بوجامعدن باشقه « قاراصو » شهرنده ينه اوتوز قادار جامع بولونمقده در که بونلر ايچنده معماريسنك كوزللكى جهتندن شايان دقت اولانى شهرک اورتاسنده بولونان « شور جامى » در. بوجامعلرك ا كثرى براقيلمش، اسكيمش، پريشان وويران برحالده در. كچنلرده اوچ كشيدين متشكل بر قوميسيون قاراصو شهرنده كى بوتون تاريخى آبدلرى درت كون طرفنده جديتله تدقيق ايدرك، بو آبدلرك برليسته سنى ترتيب ايتمش ومحافظه سى لازم اولان آبدلرى آريجه كوسترمشدر، که صاحب مقاله كنديسى ده بوقوميسيونك اعضالردن اولمشدر. قوميسيون برطاقم جالب دقت ديكر آبدلرده راست كلشدر. ازجمله روم اورتودوقس كليسا سنده ۱۷۹۴ سنه سنده اسكى روم اصولنده ترسيم ايديلن ۴ دانه بويوك ايقونا (مقدس تصوير) بولمش. ارمنى غريغوريان وارمنى قاتوليك كليسالرنده كسمه قاپولر ببولوشميشدر که بونلردن بريسي ارمنى مهاجرلر طرفندن قديم ارمنستان پايتختى اولان (آنى) شهرندن كتيرلشدر. بوكونده خراب برحالده بولونان « چلته رلى جامع » ك حاوليسنده ۱۷۶۹ سنه سنده (سيد محمد امين) ك قبرى اوزرينه ديكيلىن مدور برآبد بولونمش.

بوشهرده خانلر زمانندن قلله برچوق حماملر، خانلر و كروان سرايلر واردر که بونلر ايچنده ۱۷ نجى عصرک اورتالرنده قريم خانلغنىك اك نامدار حكومت رجالندن اولان سفرغازى آغا طرفندن تاسيس اولونان « يوقارى طاش خان » تامنده كى كوزل طاش بنانك خرابه سى شايان دقتدر. بوبنانك داخلى قسمنده قبه لى اوطه لريله، برديوارى و غرب طرفنده كى حاولى قاپوسنك كمرى صاغ قالمشدر که بوكمر اوزرنده بنايى تاسيس ايدن ذاتك آدى وتاريخ تاسيسى قازيلارق يازلمشدر. ديكر يازيلرك ايسه آنجق ايزلرى قالمشدر. « آشاغى تاش خان » آدىلى معروف بنا اوته كيسنه نسبة دها اى طاياناييلمشدر. بوآبدلر يى صاحب مقاله تاريخى جهتدن چوق اهميتلى عد ايدىيور.

آرمی غریغوریان کلیسای جوارنده تدقیقات ایله اوغراشیرکن قومیسئون اولدقجه مراقلی وتوحاف برحادثه کشف ایتمشدر: وقتیه آصیلیمش اولان(قارانغول عزیز بک اوغلی) اسمنده کی برآدمک قبری اوزرنده کی مرمر صندوقه نك کنارلری قیریلش ویونتولش بروضعیتده اولدینی کوریلهرک، بونک سبی کلیسا بکجیسه صورولش. اوده: «مسلمانلر وخرستیانلردن متدین آدملر بورایه کله رک قبر اوزرنده کی مرمر صندوقه دن قوپاریلان مرمر پارچه لرینی طوز حاله چه ویره رک انواع خسته لقلردن شفایاب اولمق ایچون صویه قاریشدیرارق ایچورلر» دییه جواب ویرمشدر.

قریمده خلق ادبیاتی راونی یاشاتانلر- «ایلری» مجموعه سنک ۴ نجی صایینده یازلا یغنه کوره، قریمک چول طرفلرنده تورک خلق ادبیاتی تاشیمدییه قادار کندی خصوصیتی غایب ایتمه مشدر. بونی یاشاتان اختیار وکنج آدملر حالاده وارمش. کچن سنه قریمک کوشه بوجاقلرنده طولاشان «علمی هیئت» اعضالری خلق ادبیاتی اورنکلرینی اوکره نمک یولنده (سید مابهت)، (قورت مابهت) اسملی ایکی اختیاردن پک زیاده استفاده ایتشلردر. مانغیت اورتالغنده «سه مه ن» کوینده یاشایان و ۹۵ یاشنده اولان «ستار اوغلی سید مابهت آقای» تبعجیلره بر چوق چیک (مانی) لر، اُرته ک (ماصال و حکایه) لر سویله دیکی کبی، «توب کنه کس» کویندن و ۸۳ یاشنده اولان سمدی اوغلی قورت مابهت آقای ده بر چوق بیتلر وجر (تورکو) لر سویله مشدر؛ سید مابهت قارت یالکز قریمده دکل، بوتون اورتا آسیاده، اوزبک و قازاقلر آراسنده، شمالی قافقاسیاده و آسترخان نوغایلرنده طانیلان یا طیرلره دائر حکایه لری ده حافظه سنده طوتارمش. قورت مابهت قارت ایسه، ساده جه خلق ادبیاتی اُزبردن سویله مکله قالمایوب کندیسیده ممتاز بر خلق شاعری (اوزان) ایمش. قریمده طولاشمش اولان هیئتک اعضاسندن عثمان آچو قراقلی بک بوایکی «قارت» دائر معلومات ویررکن اونلرک سویله دیکی حکایه و منظومه لردن بر قاچ اورنکلرده نقل ایدیور. مجموعه نك عینی نومروسنده بوایکی جانلی «تاریخ» ک آرشاییک و سه ویملی تصویرلری ده درج اولونمشدر.

غرب توركجه سنك مدافعى - قريمك طائيلمش غزته جى وپه داغو غلرندن حسن صبرى افندى آيواز اوغلى مذكور «ايلرى» غزته سنك ۴ نجى صاييسنده «اسكى ويكى» سرلوحه سيلاه بر مقاله يازارق غرب (توركيه) توركجه سنى مدافعه ايتمكده در. معلوم اولدنى وجهله بوكون روسيه تحت اداره سنده بولونان و آز چوق مختاريت اداره يه مالك اولان تورك قوميتلى ايجه مدنى و ادبى فعاليت ابراز ايتمكده در. فقط بونلر آراسنده انكشاف ايتمكده اولان مطبوعات و ادبيات هپ محلى لهجه لر ايله يازلمكده در. بوكون روسيه ده نه قدار تورك جمهوريت و ممتاز اولكەسى وارسه، همان همان اوقدار توركجه «ادبى لسان» و «يازى دىلى» موجود در. آذربايجان، قريم، قازان، قازاق، باشقرد، توركن، اوزبك لهجه لرندە مطبوعات بولوندىنى آچيقجه معلوم در. قارا قالپاق، نوغاي، قارا قيرغيز، قوموق، آلتاي، غربى سيبيريا لهجه لريله مطبوعاتك بولوندىنى معلوم دكلسه ده، بو كيديشله بوللهجه لرندە استخراج ايدىلن توركجه «ادبى لسانلر» ك ميدانه كله جكى وياخود آرتيق ميدانه كلش اولكەسى شېبه سزدر. موقع جوغرافى اعتباريله توركيه يه اك ياقين اولان، اسكيدن آز چوق بو دولتك سياسى و مدنى نفوذى آلتندە بولونان آذربايجان ايله قريمده غرب (توركيه) توركجه ادبى لسانك تاثيرى البته پك محسوس اولمشدر. باخصوص، كه بو ايكي تورك اولكە سنده توركيه توركجه سنه دوغرى استقامت آلەنك حسين زاده على بك، رسول زاده، اسماعيل بك غاسپرى، حسن صبرى آيواز اوغلى كې شعورلى مبارزلى ده موجوددى. حالبوكه بو ايكي اولكە ده دىنى محلى لهجه طرفدارلى انقلابلردن اولدها كسيك اولمادىنى كې، انقلابلردن سوكره غرب توركجه سى مبارزلى اكثر يتله صفدن چيقديقلرندن و محلى جمهوريتلر قورولمە سيلاه محلى لهجه تمايلاتى پك زياده قوت كسب ايتديكندن، محلى لهجه جيلر ايجه قوت آلمشدر. مع مافيه بو ايكي جريان آراسنده كى مجادله نك حلالده دوام ايتديكى نى بىز آذربايجان مطبوعاتنك يازيلشندن آكلاديغمز كې، قريم مطبوعاتنك كيديشندن ده سه زيورز. أز جمله بوكونلك كنديسندن خبرلر، شئونلر اقتباس ايتديكمز قريملى «ايلرى» مجموعه سى ده قاريشيق بر لسانله يازلمشدر. بعضى مقالر توركيه توركجه سنه

بکزه‌ین بر لسانله یازلدینی حالده (مثلا بکر چوبان زاده، حسن صبری آیواز مقاله‌لری) (بعضیلری قریم لهجه‌سیله، یعنی ۱۳۳۶ سنه‌سنده استانبولده قریم ملیت‌جیبری طرفندن نشر ایدیلان «کوک کتاب» ده‌کی بکر صدق چوبان زاده، محمد نیازی و امثالک شعرلری یازیلان بر لسانله یازلمشدر. برده مجموعه‌ده آیواز اوغلنک غرب تورکجه‌سنی مدافعه ایدن مقاله‌سنه یرویرلمشدر. ح. صبری افندینک بومقاله‌سنده ادعا ایتدیکنه کوره، مرحوم بروسه‌لی طاهر افندینک «قریم مؤلفلری» اسملی اثرنده موضوع بحث اولان قریم طالم‌لری و شاعرلری هپ عثمانلی دیایله یازمشلر، حتی تحریر و تالیف ایله اوغراشان قریم خانلری ده قریم تورکجه‌سیله یازمامشلردر. «غازی کرای، شاهنکرایک شعرلرنده قریم شیوه‌سی دکل، اونک قوقوسی بیله یوقدر» «هرکسه معلوم اولان قریم دستانی‌نک لسانی‌ده آچیق غرب تورکجه‌سیدر:

بلکه اولماز علماسی، حاجیسی

طورماز آغلار، همشیره‌سی باجیسی

یاقدی آنالری فرقت آجیسی

فناء مشکل اولدی حالی قریمک.

«شاهنکرایدن صوکرای کی یوز سنه‌لک دورده قریم‌لیلر آراسنده اوقونان محمدیه، احمدیه، یونس امره، مولودالن، سید بطلال غازی، سیرالن، انوار-العاشقین، عاشق کرم، عاشق عمر، عاشق غریب، شاه اسماعیل، طاهر ایله زهره، سیف‌الملوک، شاه مران و سائر هب غرب تورکجه‌سیله یازیلان اثرلردر ۱۸۸۲ سنه‌سنده چیقمغه باشلایان «ترجان» غزته‌سی ابتدا آز چوق محلی تعبیرلر قولاغش ایسه‌ده، صوکرالری آچیق غرب تورکجه‌سیله یازلمغه باشلامش و حیاتنک صوکنه‌ده کین شو یولدن آیرلماشدر. «وطن خادمی» غزته‌سی ده عینی یولده یورومشدر. ۱۹۱۰ سنه‌سنه قادار قریمده نشر اولونان درس کتابلری عثمان آچقو قراقلینک «قریم غونچه‌لری»، «ننکه جان خانم» آدلی اثرلری، اسماعیل بکک «دارالراحت مسلمانلری» سی، آیواز اوغلنک «اصول تدریس»، «نه‌دن بو حاله قالدق» آدلی اثرلری عینی دیل ایله یازلمشلردی. ۱۸۸۳ دن ۱۹۱۷ یه قادار قریمده چیقان غزته‌لر

رساله لر و پیه شلرکده اکثرینک دیلی شودیلدی». صاحب مقاله نك دیدیکنه کوره، بویکی دورک دوغوردینی یازمه ادبیاتدن میدانده بر چوق غزته لر و مجموعه لرک قوله کیسونلری و برچوق اثرلر بولوندینی حالده، قریم لهجه سیله یازیلان همان هیچ بر اثر یوقدر. محررک سوزینه نظرآ، قریمده حیاتک هر ساحه سنده کورولن انقلاب ۱۹۲۲ سنه سندن سوکرا دیلده ده کورولمکه باشلامش، شاعرلر چوغلامش، فقط شعر آزالمش، شعریت قالماش، دیلده چیغیرندن چیقمشدر. «ترجهان» ک انتشار ایتمکه باشلادینی کوندن اعتبارآ اسکی سرای دیلنه قارشى جدال بایراغی آچیلمش، یکی، ساده برادبی دیلک میدانه کلمه سنه چالیشلمشدر. مؤلف مقاله سنی شوجهلرله بیثیریور: «بویکی دیل بوتون تورک قوملرنده، بالخاصه آذربایجان، تورکمنستان، اوزبکستان و تورکیه ده اسکی، قاریشیق چیرکین دیله غلبه چالمقده در، قریمده ده چالاجقدر»

«ملیم فیلمی» — وقتيله قریمده برچوق چاقونقلری، جسورانه باصقینلری و یاغمالری ایله معروف اولان و بالاخیره اسمی اطرافنده قاتملى ماصالار، له ژاندرلر شبکه سی اورولن هایداماق (بیکییت) «حلم» ک ماجرالرله طولو حیاتندن آلینارک یازیلان روسجه «قریم بولباصارى حلم» اسميله برتیارو کتابی ده واردی و صحنه ده موفقیتله اوینانیوردی. شمدی او قرائنا سینما مدیریتی «حلم» اسميله بر فیلم ترتیب ایله مشدرک حلم رولنی قریملى آرتیست خیری، حلمک قاچیردینی یهودی قیزی ساره رولنی، آرتیستک زوجہ سی آسیه امیر زاده خانم باشارمشدر. بو فیلم ساده جه قریمده دکل بوتون روسیه ده بیوک موفقیت قازانمشدر.

«خلق بیکییتی» حلم روسجه پیه سده یولباصار (شقی) اولارق کوسترلمشسه، فیلمده او، فقیر و مسکینلرک دوستی، بونلرک منفعتی ایچون زنکین و میرزالری صویجی اولارق ایدیالیزه ایدلمکده در. ذاتآ حلم حقنده کی خلق قصه لرنده ده بو tendency موجوددر که بکر صدقی بک «حلم آیداماق» سرلوحه لی منظومه سنده بونی

او کسوزنی طویورر، فقیرنی کولدرر

آیداماق کیم ایکنن هرکسه بیلدرر

ملككه سويديرد ، ثوابنى يازديرد
 هاى كيدى حليم ، بك جوهر حليم (« كوك كتاب » دن)
 ديهه تعبير ايله مكدوده .

اوزاق شرقده

صميتلى بر نورك رفاى - مانچوريا باش شهرى (خاربين) امامى عناية الله احمد افندى
 وفات ايتمشدر . مرحوم قازان يوردنده كى مدرسه لردن برنده اكمل تحصيل ايتمش ، صوكر ،
 قازان توركلكنك سائر منور ملالرى كى ، روس مطبوعاتى واسطه سيله توسيع معلومات
 آيله مش وعصرى معناسيله نور ايتمش ايدى . ۱۹۰۷ سنه سنده خاربينده كى قازانلى مسلمانلر
 قولونيسى طرفندن اماملقه دعوت اولونمشدى . مرحوم اوراده كچيردىكى اون دو قوز سنه
 ظرفنده اوصافى ، يورولق نه اولديغنى بيلمكسزىن ، بوتون اوزاق شرقده كى طالعيني قسلمان
 توركلرى تنوير و تربيه ايله اوغراشمشدر . خاربينه كلير كلز بر تورك مكته آچمش
 وجامع تاسيسنه باشلامش . صوك بيللرده حتى « ايراق شرق » اسميله بر غزته ده نشر
 ايدردى . مرحوم ايمانلى بر مسلمان ، چاليشقان بر جاعت خادى اولقله برابر شعورلى بر
 توركجى ده ايدى . بالقان حربى اثناسنده عناية الله افندى اوزاق شرقده كى بوتون روس شهرلرنده
 طولاشارق ، اورالرده كى مسلمان توركلر آراسنده « هلال احمر » ايچون اعانه لر طويلامشدى .
 ۱۹۱۵ سنه سنده شرقى سيبيريانك (چيتا) شهرنده كى تورك اسيرلرى قرارگاهنده بولونان
 احسان پاشا (سابق از مير واليسى ، شيمديكى استانبول مبعوثى) نك فرارىنى تسهيل آيله مشدى .
 بوندن باشقه ده اوراده كى تورك اسيرلرينه عناية الله افنديك بويوك خدمتلى سبقت ايتمشدر .
 از جمله بوكون مملكتته دونمش اولان اسيرلردن يوز باشى سامى ، حسين ، دوكتور يوسف ضياء
 ملازم اول كل باشقه لى عمر لطفى بككر مرحومك طوتساق (اسير) عرقداشلره بويوك معاونتلىر
 كوسته رمش اولديغنى بيليرلر .

عناية الله افنديك وفاتى بوتون اوزاق شرقده كى مسلمان توركلرى داغدار آيله مش
 وخاربينده كى توركلر مرحومه بر قدر شناسلى اولق اوزره ، شو قرارى اتخاذا ايتمشدر .
 (۱) عناية الله افنديك اجتهاد وسععى سايه سنده وجوده كان خاربين جامى « عناية الله
 احمدى جامى » توسيم اولونور .

(۲) مرحومك عائله سى موقه شيمديكى هولرنده قاليرلر و كنديلرينه هر آى ۱۲۵ روبله
 (يعنى ۱۲۵ تورك ليراسى) معاش ويريلير ؛ بالاخره اولر ايچون بر نه وصاتين آلينير .
 (۳) مرحومك نامنى تايد ايچون برفوند (احتياط آقچه سى) تاسيس اولونور .